

Osmanlı'nın Haremeyn'e hizmetleri: Temiz su tesisleri ve sağlık kurumları inşası

Prof. Dr. Mehmet İpşirli

Osmanlı tarihi profesörü Mehmet İpşirli 1945 yılında Kayseri'de doğdu. İlk ve orta tahsilini bu şehirde tamamladı. 1967'de İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nden, 1970'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Kürsüsünden mezun oldu. 1971-1976 tarihleri arasında Edinburgh Üniversitesi'nde master ve doktorasını tamamladı. 1976'da mezun olduğu Kürsüye intisap edip 1999'a kadar İstanbul Üniversitesi'nde görev yaptı. 1983'de doçent, 1988'de profesörlüğe yükseldi. 1983-2014 arası TDV İslam Ansiklopedisi projesinde çalıştı. 1990'da ABD'de, 1991'de Londra'da arşiv ve kütüphanelerde araştırmalarda bulundu. 1994-97 arası iki yıl Kuala Lumpur'da International Institute of Islamic Thought and Civilization'de araştırmalar yaptı, dersler verdi. 1999-2015 tarihleri arasında Fatih Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi olarak çalışan Prof. İpşirli, Nisan 2015'ten beri Medipol Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi'nde görev yapmaktadır.

Osmanlı sultanları Haremeyn'e hizmeti kutsal bir görev ve saltanatlarının meşruiyeti için temel bir esas olarak benimsemişlerdi.

Bu anlayış ve yaklaşım, esasen daha önceki İslam devletleri için de geçerliydi. Memluklu Sultanlığı'nın 1517'de sona ermesiyle Haremeyn'e hizmeti Osmanlılar üstlenmiş, bütün bu bölgeleri Osmanlı topraklarına katan Yavuz Sultan Selim "Hadimü'l-Haremeyn"i, sahip olduğu ve taşıdığı unvanların en yücesi kabul etmiştir. Hanedana mensup sultanlar (padişah, valide sultan, haseki sultan, padişah kızları ve şehzadeler) Mekke ve Medine'ye hizmette bulunmayı kendilerine şiar edindiler. Hatta Haremeyn'i süpürüp temizleme anlamına gelen feraşet-i şerife görevini sembolik de olsa üstlenmeyi büyük şeref saydılar. Bu görevi üstlendiklerini gösteren beratlar bulunmaktadır. Osmanlılar döneminde Mekke ve Medine'ye yapılan hizmetleri anlatan Türkçe ve Arapça çok mükemmel eserler yazılmıştır. Bunların başında, Osmanlı Bahriye Paşası Eyyüp Sabri Paşa'nın (ö. 1890) beş ciltlik *Mir'âtü'l-Haremeyn* adlı abidevi eseri gelmektedir. Paşa, uzun yıllar çalışarak ve pek çok kaynağı inceleyerek hazırladığı bu eserin ilk iki cildine *Mir'ât-ı Mekke*; 3. ve 4. ciltlerine *Mir'ât-ı Medine*, son cildine

de Ceziretü'l-Arap isimlerini vermiştir. Bu ciltlerde Haremeyn'in tarihi ve Osmanlı döneminde buraya yapılan hizmetler etraflıca anlatılmıştır. Bu nevi tarih kitapları dışında Haremeyn'deki hizmet ve faaliyetleri anlatan binlerce arşiv belgesi de bulunmaktadır.

Haremeyn'e hizmet, çok yönlü bir yelpaze oluşturmaktaydı. Mekke ve Medine'de yaşayanlara her türlü imkân ve kolaylığın sağlanması, ihtiyaçlarının karşılanması yanında bu kutsal şehirleri tehlike ve tehditlere karşı korumak, ayrıca buraları imar etmek çok önemli görülen hususlardı. Hacıların su ihtiyacını karşılamak için hac yolu üzerinde çeşme ve kuyular yaptırıldı. Eğitim faaliyetlerini desteklemek için medrese, mektep ve zaviyeler inşa ettirildi. Evliya Çelebi'nin, Medine'de kırk altı medrese, altı darülhuffaz, on bir darülhadis ve yirmi çocuk mektebi olduğunu ve bunlara tahsis edilmiş sur-relerinin her sene ulaştığını kaydetmesi verilen önemi gösterir. Hz. Peygamberin soyundan gelen Seyyid ve Şeriflere bir takım ayrıcalıklar bahşetmek, ihtiyaçlarını karşılamak ve hukuklarını korumak üzere, tanınmış bir seyid âlimin başkanlığında Nakibüleşraflık makamının teşkil edilmesi Osmanlılarda ilk defa Yıldırım Bayezid zamanında olmuştur. Kısa bir fasıladan sonra II. Bayezid zamanında daimi bir kurum niteliğini kazanmıştır.

Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed ve II. Murad'ın, Mekke ve Medine'ye dağıtılmak üzere büyük miktarda paralar gönderdiği, bu paraları kendi öz malından verdiği belirtilmektedir. II. Murad vasiyetnamesinde Manisa'da bulunan malının üçte birini vasiyet ettiğini belirttikten sonra hasıl olan paradan 3500 filorinin (Filori: İtalyan altını) Mekke-i mükerreme, 3500 filorinin de Medine-i münevvere fukarasına dağıtılmasını, kalan 3000 filorinin Kabe'de ve Medine'de ibadet ve zikirle meşgul olanlara, Kur'an-ı Kerim'i hatmedenlere verilmesini vasiyet etmiştir. Fatih'in, İstanbul'un fetih müjdesini bildirmek üzere Mekke-i mükerreme Emrine gönderdiği elçi ile birlikte emire ve Haremeyn halkına dağıtılmak üzere hediyeler ve külliyetli miktarda paralar gönderdiği Feridun Bey Münşeati'nde anlatılmaktadır. Oğlu II. Bayezid'in surresi 14.000 düka (Venedik altını) idi. Bu surrenin yarısı Mekke, yarısı Medine sakinlerine ait olmak üzere, her yıl gönderilmesi adet olarak benimsenmişti. Yavuz Selim, Haremeyn'e 200 bin filori altın ve bir gemi dolusu zahire gönderdi. Bunların dağıtımı için, surre emiri olarak Emir Muslihuddin'i ve iki kadıyı da özel görevli olarak vazifelendirdi. Kendilerine bir de surre dağıtım defteri vererek dağıtımın bu deftere göre yapılmasını istemiştir. Ayrıca her yıl surrenin gönderilmesini emretmiştir. Evliya Çelebi,

Yavuz Sultan Selim'in Anadolu sursesi olarak Haremeyn'e her yıl 62 bin altın ve binlerce hırka, cübbe, şalvar gibi giyecek eşyası gönderdiğini yazar.

Kanuni Sultan Süleyman Kâbe'yi esaslı bir şekilde tamir ve tezyin ettirmiş, bunu yaparken tezyinatın caiz olduğu hakkında Şeyhülislam Ebussuud Efendi'den fetva almıştır. Mekke'de Hanefî, Şâfiî, Malikî ve Hanbelî mezhepleri için, 4 ayrı medrese yaptırıp bunlara devam eden talebe ve hocalara tahsis etmiştir. Hz. Hatice'nin mescide dönüştürülen evini tamir ettirerek üzerine bir kubbe yaptırmıştır. Mekke'nin en ciddi ihtiyacı olan su yolları için tahsisat ayırtmış, Mısır sultanları tarafından kurulan vakıflara, yenilerini ilave etmiştir. Sultan I. Ahmed zamanında 1612'de Kâbe'nin yıkılma tehlikesine karşı hazineden 80 bin altın harcanarak Mimar Mehmed Ağa tarafından tamiri yapılmış, ayrıca altın ve gümüşle tezyin edilmiş bir kuşakla takviye edilmiştir. Osmanlı döneminde en köklü tamirat Sultan IV. Murad zamanında yapılmıştır. 1630'de çok şiddetli fırtına ve yağmur sonunda Kâbe'yi sel basmış, "hacerü'l-esved" seviyesine kadar yükselen sel suları ile Kâbe'nin duvarları yıkılmıştı. Ulemeden alınan fetva ile Kâbe aslına uygun bir şekilde ve büyük bir itina ile hazineden muazzam harcamalar yapılarak yeniden inşa edilmiştir. Daha sonra Sultan II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid zamanında da Kâbe'de tamirat yapılmıştır. Ayrıca murassa ve altınlarla süslü Kandiller, halılar, kitaplar vakfedilmiştir. Nitekim Şeyhülislam Arif Hikmet Beyefendi, Medine'de kurmuş olduğu kütüphanesine binlerce cilt yazma eser vakfetmiştir.

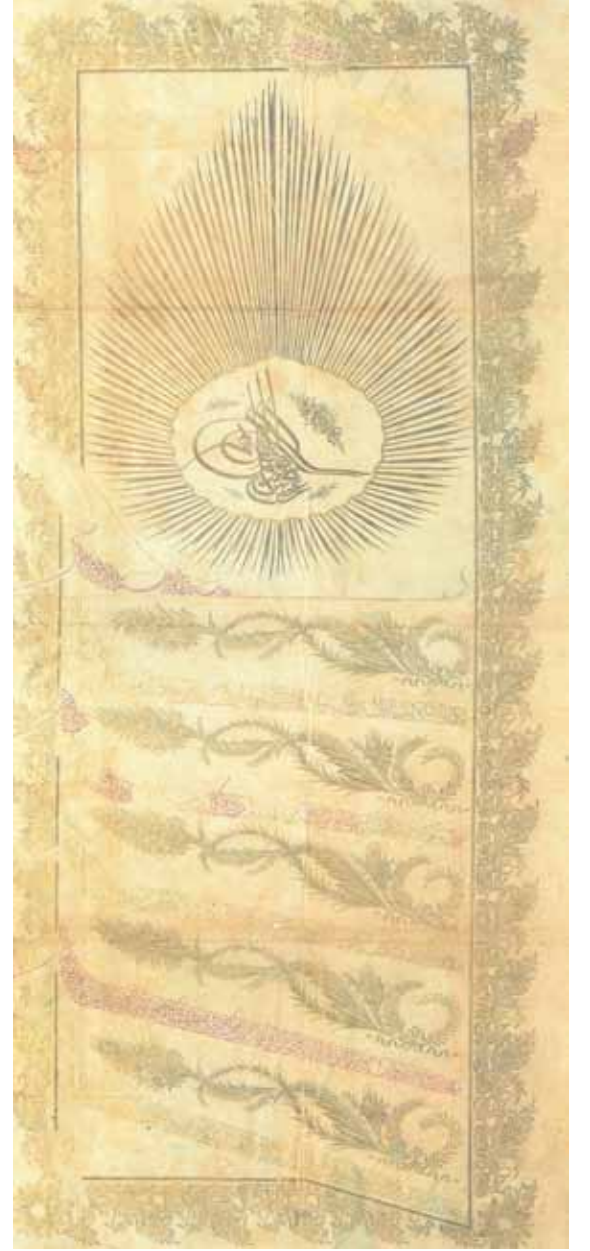
Temiz ve İçilebilir Su Temin Etme Projeleri

Mekke ve Medine'nin içecek ve kullanılacak su ihtiyacının karşılanması konusunda İslam tarihi boyunca çok ciddi teşebbüsler olmuştur. Bu konuda en köklü teşebbüs ve proje, Abbasi Halifesi Harun Reşid'in zevcesi Zübeyde binti Cafer tarafından gerçekleştirilmiştir. Kendi ailesinden büyük servete sahip olan Zübeyde Hatun, kocası Harun Reşid'in de maddi destek ve teşvikiyle Mekke ve Medine'de çeşitli imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Miladi 828 yılında 1.7000.000 miskal altın sarf ederek uzak bir mesafeden Arafat'a getirilen su, havuzlarda toplanarak buradan çevreye dağıtılmış, kalan kısmı da Mekke'ye ulaştırılmıştır Ayn-ı Zübeyde olarak anılan ve yüzyıllarca bölgenin su ihtiyacını karşılayan bu şebekenin mecrası, setleri daha sonra birçok tamirler geçirmiş, en ciddi onarım Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim zamanında olmuştur. Mekke emirinin, Ayn-ı Zübeyde'nin tabii afetlerden kullanılamaz hale geldiğini, acilen tedbir

alınması gerektiğini ve bunun için büyük miktarda paralara ihtiyaç olduğunu İstanbul'a arz etmesi üzerine Kanuni'nin biricik kızı Mihrimah Sultan (ö.1578) 500 bin altın gibi çok büyük miktarı bu iş için tahsis etmiş ve para Mısır Defterdarı İbrahim Bey vasıtasıyla sarf edilmişti. Bu sırada sadece eski su yolları tamir edilmekle kalmayıp şebeke genişletilmiş ve Mekke'de çeşitli yerlere çeşmeler yaptırılmıştır. Daha sonraki dönemlerde de temiz su ihtiyacının karşılanması, su yollarının tamiri ve yaygınlaştırılması için ciddi teşebbüsler yapılmıştır.

Burada en büyük tehlike, zaman zaman yaşanan büyük sel felaketleri idi. Bu seller hem şehir dışındaki hem de şehir içindeki yolları ve çeşmeleri kullanılmaz hale getiriyor, kutsal mekânların kirlenmesine ve çamur içinde kalmasına sebep oluyordu. Mekke ve Medine'yi içine alan Hicaz bölgesinin tarihi, Osmanlıların bu mekânlar için gösterdiği gayret ve hassasiyeti çok değerli görsel malzeme ile anlatan *Belgelerle Osmanlı Devrinde Hicaz* kitabından temiz su temini konusundaki bazı teşebbüsleri kısa başlıklar halinde sıralamak, gösterilen gayreti anlamak bakımından faydalı olacaktır:

- Zemzem kuyusunu ve çevresini kirleterek namaz kılmaya engel olan muslukların kaldırılarak Harem-i şerif dışında birkaç musluk yaptırılması konusunda Kanuni Sultan Süleyman'ın 11 Mayıs 1560 tarihli hükmü.
- Fazla yağmur yağdığı için Hüccacın susuzluktan kurtulduğuna dair 29 Aralık 1823 tarihli şukka.
- Büyük sellerden su yollarının yıkıldığı, su sıkıntısı çekildiği ve hastalıktan hacıların vefat ettiği hakkında Şam valisinin 12 Haziran 1831 tarihli Kaimesi.
- Yağan yağmurdan dolayı Harem-i şerifin temizlenmesi ve ahaliye yardım edilmesi hakkında 20 Ocak 1862 tarihli Sultan Abdülaziz'in İrade-i Seniyyesi.
- Mekke'deki Ayn-ı Zübeyde'nin membanının temizlenmesi için eksik kalan paranın kendisi tarafından karşılanacağına dair 4 Mart 1880 tarihli Sultan II. Abdülhamid'in İrade-i Seniyyesi.
- Mekke'de meydana gelen yangınlar için Ayn-ı Zübeyde yakınlarında sakaların görevlendirilmesi konusunda Hicaz Valisine gönderilen 15 Haziran 1893 tarihli mektup.
- Ayn-ı Zübeyde su yollarının tamiri konusunda Sadareten Dâhiliye Nezaretine 1 Temmuz 1906 tarihli Tezkire.
- Yolu Harem-i Şerif içinde olup kirliliğe sebep olan helânın kapatılarak etraftaki helâların kullanılması
- Veziriazam Sokullu Mehmed Paşa'nın Medine'ye getirdiği su için yaptırmak istediği sebiller ve tayin etmek istediği sakalar hakkında Medine kadısına 15 ve

Kâbe-i muazzama ve Ravza-i mutahhara'yı sembolik olarak süpürme (feraşet-i şerife) görevinin Fatma Sultan'ın ölümü üzerine Şehzade Ahmed Celaleddin'e verilmesiyle ilgili Sultan Abdülmecid'in 1262/1848 tarihli beratı.

28 Ocak 1568 tarihli Sultan II. Selim'in iki hükmü.

- Medine'de Birke mevkiindeki bahçelerin sulanması için Ayn- Zerka'nın önüne, sonradan sulanan bahçelerin sulanması için set çekilmesi sonunda su yolunun gördüğü zararın, sebep olanlar tarafından tazmini konusunda Medine kadısına hitaben Sultan II. Selim'in 10 Mayıs 1568 tarihli hükmü.
- Mescid-i Nebevi etrafında yeterli su bulunmadığı bildirildiğinden münasip bir yere çeşme yaptırılıp su getirilmesi, getirilecek su bulunmazsa Ayn-Zerka suyundan bir miktar aktararak çeşmeden akıtılması hakkında Sultan III. Murad'ın 18 Haziran 1580 tarihli hükmü.

- Peygamber Efendimiz ve Ashab-ı Kiram zamanlarında Medine'de bulunan su membaları tarih kitaplarından istifade edilerek ismen tespit edildiğine ve şimdiye kadar dört membain (Aynüvediyi, Uyunüşşühedâ, Ayn- Hazret-i Muaviye, Uyunül Hüseyin) ortaya çıkarıldığına dair Cidde Valisi Yusuf Paşa'nın Ocak 1800 tarihli şukkası.

- Medine civarında bulunan Bi'r-i Büveyre'den Bi'r-i Akid'e akıtılacak suyun ve şehir dahilinde inşa edilecek üç adet çeşmenin keşif defteri takdimine dair 15 Mayıs 1884 tarihli mazbata.

- Medine kalesinin güneybatısında inşa edilen Hamidiye kapısıyla iki yanında bulunan sebillerin açılış merasimlerinin icrası, hakkında ahalinin II. Abdülhamid'e sunduğu 29 Nisan 1888 tarihli 47 imzalı mahzar.

- Medine'de Ayn-ı Zeki isimli yerden Hazret-i Hamza Mescidi civarına kadar uzanan sahada inşa olunacak su yolunun 4 Aralık 1888 tarihli keşfi ve planı.

- Medine'ye akan Ayn-ı Zerka'nın membaından itibaren şehre kadar künkler döşenerek gerekli yerlere akıtılması, Medine'de icap eden yerlere çeşmeler yapılması konusunda 29 Mart 1907 tarihli tamim.

Sağlığa Dair Hizmetler

Bütün bu çalışmalardan daha önemlisi ise Haremeyn halkına ve hac mevsiminde İslam dünyasından gelen hacılara hizmet sunmak, ihtiyaçlarını karşılamak, hastalıklara karşı tedbir almak; Halife-i Müslimin ve Hâdimü'l-Haremeyn olarak Osmanlı Padişahının en mühim vazifesi idi. Bu hizmetlerin başında; temiz su ihtiyacının giderilmesi, hastalananların tedavi edileceği darüşşifaların inşası, özellikle hac zamanında kolera, veba gibi salgın hastalıklara karşı etkili tedbirler almak gelmekteydi. Bütün bu hizmetlerin süratle yerine getirilmesi için Mekke-i Mükerreme Emiri, Mekke ve Medine kadıları, Mısır, Şam ve Yemen beylerbeyi ve valileri seferber olurlar, tedbirler alırlar görevliler tayin ederlerdi. İstanbul'dan kendilerine bu konularda sık sık fermanlar, beratlar, gönderilirdi. Osmanlı asarları boyunca, konaklama yerlerinin inşası, nakliye imkânları sağlanması, hac yolu güvenliğinin temini, mevcut su kuyularının tamiri, temizliği ve yeni su kaynaklarının tedarik edilmesini sağlayan vakıflar kurulmuştur. Yıldırım Bayezid'den itibaren Padişah ve hanedan üyelerine ilaveten saray mensupları, önde gelen devlet adamları ve varlıklı Müslümanlar, Mekke ve Medine ahalisine para ve

değerli hediyelerden oluşan surre-i hümâyün göndermişlerdir. Öncelikle, halkı hastalıklardan korumak için temiz ve içilebilir su ihtiyacının karşılanması en önemli konudur. Bu, o dönemlerde oldukça zor bir işti. Buralarda nadiren yağın yağmurun genellikle sağanak halinde inip zarar ve tahribata sebep olduğu bilinmektedir. Ayrıca temiz su ihtiyacının hac mevsiminde on kat, belki daha fazla arttığı düşünülürse bu zorluk daha iyi anlaşılacaktır.

Haremeyn'de Sağlık Hizmetleri

Hanedan mensupları ve devlet adamları, kutsal topraklarda sağlık hizmetleri verecek darüşşifa ve hastaneler inşa etmişler, bunların her türlü ihtiyaçlarının karşılanması için vakıflar kurmuşlardır. Nitekim Sokullu Mehmed Paşa 984/1576 senesinde Kâbe civarında bir darüşşifa inşa ettirmiştir. Bu müessesenin Hac mevsiminde ve diğer zamanlarda hastalara gereği gibi hizmet sunması için vakıf yoluyla büyük paralar tahsis etmiştir. Sultan IV. Mehmed'in hasekisi, Sultan II. Mustafa ile Sultan III. Ahmed'in anneleri olan Gülnuş Emetullah Sultan'ın, henüz valide olmadan 1678'de Mekke'de tesis ettiği İmaret ve Darüşşifadan oluşan vakfı çok meşhurdur. Maalesef bugün mevcut

olmayan bu büyük tesis, yüzyıllarca Mekke halkına ve hacılara sağlık ve iâşe hizmetleri sunmuştur. Haseki Gülnuş Sultan, imaret ve darüşşifanın masraflarının karşılanması için, diğer Haremeyn vakıfları gibi, Mısır sınırları dâhilinde birçok arazinin gelirlerini vakfetmiştir. Elde edilen mahsuller, Süveyş iskelesi'nden vakfa ait kayıklar ve gemilerle taşınırdı. İmarette pişirilen yemekler önce darüşşifada yatan hastalara, ardından fakirlere dağıtılırdı. Darüşşifada yirmi yedi, imarete ise elli dört kişi görevliydi. Darüşşifada yatan hastalar için eşya ve ilaç tahsis edilmiş olup ayrıca hastalar için her gün imarete pirinç çorbası pişirilirdi. Gülnuş Sultan, inşa ettirdiği darüşşifanın hademelerine her sene surre gönderilmesini şart koşmuştur. Darüşşifada vazife yapanlar ve tahsisatları vakfiyesinde tek tek belirtilmiştir. Buna göre, Darüşşifada bir nâzir, iki tabib, iki cerrah, üç kâtip dışında kapıcı, ferraş, temizlikçi, çamaşırçı, kandilci, gassal gibi çok sayıda görevli çalışmaktaydı. Darüşşifada yatan hastalar için vakıftan tahsis edilen ilaç, şurup, macun, merhem gibi tedavi malzemesi, yatak, yorgan, hasır, kefen gibi eşyaların her biri için yapılacak harcamalar yine vakfiyede tek tek belirtilmiştir.

Mekke ve Medine'de daha sonraki dönemlerde sağlık hizmetleriyle ilgili yapılan çalışmalar şu başlıklar halinde verilebilir:

- Kolera salgınından dolayı Hicaz vilayetinde Mekke Kapısı haricinde geçici olarak yapılan 300 yataklık hastanenin inşaat, ilaç ve personel masraflarının karşılanması hakkında 22 Ekim 1893 tarih tahrirat.
- Mekke'de bulunan gureba hastanesinin darlığı sebebiyle 50 yataklı bir koğuşun ilave olarak inşa edilip masraflarının bağlı bulunduğu Haseki Sultan Vakfı gelirleri yeterli olmadığından Evkaf-ı Humayun Nezareti idaresine bağlı selâtin evkafı gelirlerinden karşılanacağı hakkında Sultan II. Abdülhamid'in 3 Haziran 1894 tarihli İrade-i Seniyyesi.
- Medine'de bulunan fakir ve kimsesizlerin tedavisine mahsus olmak üzere iki katlı ellişer yataklı yeni bir gureba hastanesinin inşa edilerek daimi masraflarıyla sağlık personeli ve malzemesinin teminine dair Medine muhafızlığından gelen yazı üzerine Sultan II. Abdülhamid'in 9 Şubat 1901 tarihli İrade-i Seniyyesi.
- Medine'de gurebâ hastanesi yanında Ribat-ı Sinan içinde kadınlara mahsus olarak açılan beş yataklı hastanenin masrafları ile istihdam edilecek iki hademenin maaşlarının Hazine-i Nebevi'den karşılanacağı konusunda Sultan II. Abdülhamid'in 28 Mart 1906 tarihli İrade-i Seniyyesi.

- Minada zuhur eden ve Mekke'de 298 kişinin vefatına sebep olan koleraya karşı tedbir alınması hakkında Sultan II. Abdülhamid'in 2 Ağustos 1890 tarihli İrade-i Seniyyesi.

- Hac mevsiminde salgın hastalıkları önlemek için alınacak tedbirlerle ilgili oldukça tafsilatlı 19 Ocak 1895 tarihli rapor.

- Mina'da inşa edilen sıhiye dairesi ve 40 yataklı hastane binası, sene 1883.

- Mekke'de bulunan gureba hastanesi için bir ebe ile eczacı gönderilmesi ve burada bulunan cerrahın maaşına zam yapılması hakkında II. Abdülhamid'in 8 Kasım 1869 tarihli İrade-i Seniyyesi.

- Mekke'de barakalardan müteşekkil baraka sıhiye hastanesi ve bahçesi.

- Mekke ve Cidde'de yapılması kararlaştırılan hastane, misafirhane ve tahaffuzhane için Sultan Abdülhamid'in 5. Kasım 1893'de 30 bin lira vermesi.

- Hicaz'da alınması Padişahça arzu edilen sıhhi tedbirlere, Mekke ile Cidde'de yapılması kararlaştırılan misafirhane, hastahane, tahaffuzhaneye ve Ruveysten Cidde'ye tramvay inşasına dair Sadrazam Cevad Paşa'nın 30 Ekim 1893 tarihli Tezkiresi.

- Mekke'de bulunan gureba hastanesinin tamiri ve misafirhane inşası ve ilaveler yapılması konusunda Sadareten Evkaf Nezaretine gönderilen 15 Ocak 1894 tarihli tezkire ve Evkaf Nezaretin Sadarete 17 Nisan 1894 tarihli cevabı.

- Medine'de inşa edilecek hastanenin keşfinin yeniden teferruatlı bir şekilde yapılması ve Harem-i Nebevi'ye hürmete mugayir düşmeyecek bir yere inşası konusunda 16 Aralık 1858 tarihli sadaret tezkiresi.

Sonuç

Haremeyn, İslam Tarihi boyunca bütün Müslüman devletler nazarında ayrıcalıklı bir konuma sahip kutsal bir mekân sayılmıştır. Osmanlı döneminde, halk ve yönetici zümre nazarında bu ayrıcalık ve hürmet en yüksek seviyede korunmuştur. Haremeyn ahalisine, mücavirlere ve hac için gelenlere her türlü iâşe-ibate ve sağlık yardımının yapıldığı, başta hanedan mensupları ve devlet adamları olmak üzere varlıklı Müslümanların Mekke ve Medine'de vakif usulü ile medrese, mektep, hastane, imaret, hamam gibi sosyal tesisler kurdukları, ayrıca imparatorluğun bütün şehir kazalarında geliri Haremeyn'e ve fukarasına ait olmak üzere vakıflar tesis ettikleri bilinmektedir.

Kaynaklar

Belgelerle Osmanlı Devrinde Hicaz, I-II, Hazırla-

Hanedan mensupları ve devlet adamları, kutsal topraklarda sağlık hizmetleri verecek darüşşifa ve hastaneler inşa etmişler, bunların her türlü ihtiyaçlarının karşılanması için vakıflar kurmuşlardır. Sultan IV. Mehmed'in hasekisi, Sultan II. Mustafa ile Sultan III. Ahmed'in anneleri olan Gülnuş Emetullah Sultan'ın, henüz valide olmadan 1678'de Mekke'de İmaret ve Darüşşifadan oluşan vakfı çok meşhurdur. Maalesef bugün mevcut olmayan bu büyük tesis, yüzyıllarca Mekke halkına ve hacılara sağlık ve iâşe hizmetleri sunmuştur.

yanlar: İlhan Ovaloğlu, Raşit Gündoğdu, Cevat Ekici, Ebul Faruk Önal, Editörler: Ömer Faruk Yılmaz - Mustafa Güler, İstanbul 2008, Birinci cilt, S. 112, 126, 188, 230, 299; 303, 357-369, 417-430; İkinc Cilt, S. 26, 28; . 30, 36, 42-43, 109, 174, 181, 197, 245, 301-302, 326-340, 348-353.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri Işığında II. Abdülhamid Devri'nde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler, Hazırlayanlar: Nil Sarı, Ahmet Zeki İzgüer, Ramazan Tuğ, Nobel Tıp Kitapevleri, İstanbul 2014, s. 443, 677, 679, 680.

Betül Argit, Rabia Gülnuş Emetullah Sultan 1640-1715, İstanbul 2014, s. Türyer.

Eyüb Sabri Paşa, Mir'âtü'l-Haremeyn, İstanbul 1301-1306, C. I-II-III, tür yer

Feridun Ahmed Bey, Münşeâtü's-selatin, İstanbul, 1275, C. I, s. 55, 232-33, 266

Hoca Sadeddin, Tâcü't-Tevârih, Matba'a-i Âmiri, 1279, c, II, s. 372

Mustafa Güler, Gülnuş Vâlide Sultan'ın Hayatı ve Hayrâtı-I, İstanbul 2006, s.tür yer.

Mustafa Güler, Osmanlı Devlet'i'nde Haremeyn Vakıfları (XVI.-XVII.Yüzyıllar), İstanbul,2002.

Osmanlı Fermanları, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1994, s. 160.

Osmanlılarda Sağlık, Editör: Coşkun Yılmaz - Necdet Yılmaz, Biofarma İlaç Sanayi, İstanbul 2006, C. I-II, s. Tür yer.

Tayyib Gökbilgin, "Süleyman I" İA., C. XI, s. 150.